

НАПРАВЛЕНИЕ

“СТАРА И СРЕДНОВЕКОВНА ИСТОРИЯ, ЕТНОЛОГИЯ, АРХЕОЛОГИЯ”

СЪВЕТЪТ НА АРЕОПАГА ПРИ СОЛОН И νομοφύλακία-та

Стела Монева

Summary: In this paper the author has specified the time of introducing the nomofilakia. The author's thesis, based on the available written sources, is that the nomofilakia started functioning after the Solon's reforms. It has also been explained in the paper how the Areopagos made a step further towards democracy: by exercising this competence the Council in practice realized "constitutional supervision", guarded the first democratic laws in ancient Athens.

Ancient Greece; Ancient Athens; The Areopagos Council; Solon's Reforms; nomofilakia; Athenian Democracy

Съветът на Ареопага е една от най-старинните и устойчиви политически структури в историята на атинския полис. В съвременната наука широко е застъпена тезата, че в процеса на развитие на Атинската демокрация, Ареопагът винаги е бил опора на аристокрацията¹. Предложеното изложение представлява различен поглед върху една от функциите на Ареопага, с която той на практика направил крачка в друга посока – към демокрацията в древна Атина. Вниманието привлича изричното отбелязване у Аристотел и Плутарх на νομοφύλακία-та (защитата, охрана на νόμοι/закона) като установена от Солон компетенция на Ареопага (Arist. Athen. Pol. VIII, 4; Plut. Sol. XIX, 2). Времето на установяване на тази законова мярка обаче се разглежда твърде противоречиво в специализираната литература. Настоящото изследване се стреми да внесе известна яснота по този въпрос.

Ранният Ареопаг бил едно от свещените места за атиняните, където се разглеждали извършени престъпления. Поради оскъдната и несигурна изворова база за този пред – Солонов Ареопаг с достатъчна яснота се знае само, че е изпълнявал функциите на съдилище, най-вече за убийства и е бил основан не по-късно от VIII в. пр. Хр.² За дейността на Съвета на Ареопага до Солон следващата писмена традиция почти нищо не съобщава и неслучайно се предполагало, че Ареопага просто на просто е съставен от самия Солон, чрез кооптиране на бившите архонти (Plut. Sol. XIX, 1-2). Изучаването на сходни

данни е част от съвременната научна стратегия, но фактически повечето изследователи с право се отричат от това сведение³.

Смята се, че при Солон (594 г. пр. Хр.) Ареопагът се е превърнал в Съвет (вече се наричал ἡ βουλὴ в изворите напр.: Isocr., VII, 50–51; Arist. Athen. Pol. XXV; XXVII, 1; XXXV, 2; Diod. XI, 77, 6), т. е. в политически орган на Атинската държава с по-големи и нови правомощия. Дискусиите около свидетелствата на античните автори не стихват в научния печат⁴, но няма особена причина да се отхвърлят познатите ни данни. Особеностите на изворите не поставят под съмнение доказателствата, че Солон въвел важни промени в Атина. Интересно е предположението⁵, според което отново при Солон този институт дори получил другото си известно име. В ранните времена Съветът не се е нуждаел от особено название и едва от времето на Солон, с въвеждането на новия Съвет на 400-те, за по-старинния Съвет, заседаващ на хълма Ареопаг, потрябвало специално обозначение: ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴ.

Макар и първостепенен извор, във връзка с установяването на номофилакията от Солон, Аристотел не може да се тълкува еднозначно. В неговия текст е заложено противоречие, което не остава незабелязано в проучванията. Несъгласие предизвикват пасажите, които съобщават за упражняването на номофилакията в различно време. В единия случай опазването на законите се представя като “Драконтовска” (621 г. пр. Хр.), пред – Солонова компетенция на Ареопага, а в другия – възложено от Солон правомощие (вж.: Arist. Athen. Pol. III, 6; VIII, 4). Безспорно, до някаква степен сходни, пасажите водят до нееднакви заключения.

Така например според Дж. Дей и М. Чембърс на двете места у Аристотел се говори за едно и също нещо и са употребени еднакви фрази (both these passages...are saying the same thing and using the same phrases to do it), което кара авторите да обобщат, че описанието не е исторически точно⁶. Аристотел разглеждал ранните функции на Ареопага като съществено непроменени “essentially unaltered” от Солон, заявява С. Хигнет⁷. Ф. Джакоби определя изложението на Аристотел, като явна позиция за пред – Солоновия Ареопаг. Така приписва на ареопагитите голяма политическа власт през ранния период, което служи на автора по-скоро като доказателство за консерватизма на Ареопага⁸. Приемливи изглеждат разсъжденията на Р. У. Уолес, в които се отхвърля описанието на Аристотел в (III, 6), като подражание на по-късна действителност. Авторът определя следващия пасаж (VIII, 4) като по-точен⁹. И. Суриков¹⁰, следвайки П. И. Родес¹¹, разглежда номофилакията като функция идваща въобще от старинни времена “τὰ πάτρια” (изконна, традиционна) за Ареопага. Едновременно с това в статията на И. Суриков е важно, че той не пропуска да намекне за малката степен на увереност в своето предположение.

Посочените като примери мнения добре представят неяснотата в науката около появата на номофилакията. Колкото и да е оспорван от изследователите текстът на Аристотел, в него правят впечатление някои моменти, свързани с

преразпределението на властта на ареопагитите. Има причини да се мисли, че на Солоновия съвет на Ареопага е била възложена защитата на законите/номофилакията.

В Плутарх съответното съобщение има сравнително размит характер, доближавайки “надзора над всичко” с “охраната на законите” (Plut. Sol. XIX, 2).

За поставената цел на изследването е необходимо да се обърне внимание на другите възможни три източника. Според Филохор (предаден в няколко лексикографски версии: Harpokration s. v. νομοφύλακος; Photios и Souda s. v. νομοφύλακος) номофилакията била установена значително по-късно от Солоновото време, след реформите на Ефиалт в древна Атина, т.е. след 462 г. пр.Хр. Лексикографските свидетелства притежават смесена ценност. Филохор съобщава не за правомощията на Солоновия Ареопаг, а за седем длъжности лица наречени νομοφύλακος (номофилаки – пазители, стражи на закона) (FGh 328 F64). Сведенията не бива да се пренебрегват, доколкото за номофилаките е дадено едно ясно изложение, което не се среща повече до края на IV в. пр.Хр.¹² Все пак Ф. Джакоби изказва основателни съмнения, че ако тази длъжност на номофилаките е била създадена след 462/1 г. пр.Хр., то тя трябва да е изчезнала скоро след това и да е възстановена отново, по-късно¹³. Тези данни и изказаните мнения стимулират проучването към по-ранна датировка на номофилаките. Освен това описанието на Филохор съдържа подробност, която по-скоро отразява ситуацията в IV в. пр.Хр. Номофилаките, според него, седели в Народното събрание и в Съвета на 500-те, заедно с други държностни лица – проедри (πρόεδροι)¹⁴, което положение може да съответства за периода между 403/2 и 379/8 г. пр.Хр. В случая значение има вероятността за наличие на по-ранна колегия. Особен интрес представлява и дискутираната в изследванията интерпретация на Филохор, според която номофилаките ставали членове на Ареопага след изтичане на техния мандат¹⁵. Ако се приеме за исторически достоверно, че ранната колегия е съществувала и е влизала в състава на Съвета, то се появяват известни опорни точки за едно предположение: възможно е преди 462 г. пр.Хр. Ареопагът да е имал властта да упражнява номофилакията.

Следващо свидетелство представлява драматургията на Есхил. В “Евменидите” (поставена през 458 г. пр.Хр.) богинята Атина говори за учредяването на Ареопага (Aesch. Eum. 681 – 693, rec. Murray) и за охраната на закона (v. 700–706). Този известен панегирик на Ареопага, вложен в устата на Атина, е подлаган на алтернативни интерпретации. Според някои, познати ни мнения, стиховете в относителна степен представят номофилакията¹⁶, фразите са доста неясни, за да поддържат това значение на думата¹⁷. Още по-крайно е становището, което се базира на следните редове: “...и така ще бъде нощ и ден (щом гражданите не допускат нов закон). Щом с кални струи и със тиня бистрата/вода мърсиш – не може да се пие тя” (v. 692–695) (...αὐτῶν πολιτῶν μὴ ῥέκκινουσίντων νόμους κακὰς ἐπιρροαῖσι) (Пр. от старогр. Ал. Ничев). Американският изследовател Р. У. Уолес твърди, че тук се намеква за загуба от Ареопага

на правото на номофилакия¹⁸. В същото време коментираните стихове като че ли свидетелстват в противоположна посока. Гражданите притежават номофилакията сега, в настоящето и получават един вид съвет да бъдат внимателни с нея. Такава интерпретация е напълно допустима и донякъде може да информира за съществуването на “охрана на νόμοι/закона”, като действаща компетенция на Ареопага в Есхиловото време.

В подкрепа на казаното е уместно да се спомене, че Есхил (525–456 г. пр.Хр.) бил съвременник на прогонването на тираните и привърженик на установяването на демокрацията в Атина. В историографията се срещат тези за “проперикловската”, демократичната ориентация на творчеството на Есхил¹⁹. Действително неговите произведения тясно се преплитат с институциите зародени в демократичната държава. Като пример в “Евменидите” Ериниите заплащават стария родов принцип на кръвното отмъщение, а богинята Атина е представителка на съвремението, покровителка на демократичната държавност. Атина поставя въпроса за мотивите на убийството и за необходимостта от съдебно дело. Именно богинята лично председателства формирания Ареопаг (Aesch. Eum. 681–710).

Всъщност сцената от пиесата добре отразява политическите възгледи на Есхил. Драматургът възвеличава Съвета на Ареопага, древния аристократичен съд, като пазител на законността и справедливото възмездие в условията обаче на новия демократичен строй. Често тази прослава на Ареопага се приема като реакция срещу победата на радикалната демокрация през 462 г., чрез нея поетът осъждал посегателствата спрямо старинния държавен институт²⁰. При цялото внимание, с което трябва да се подхожда към зрънцето истина в драматургията, не бива да се отрича, че по това време в Атина са се водили дискусии за ролята и значението на Ареопага. Доловимото отношението у Есхил в “Евменидите” по-скоро по косвен път поддържа тезата за ранното установяване на функцията на Ареопага като блюстител на закона очевидно добре позната, утвърдена и разбираема за атинската публика.

Третото известие за номофилакията е декретът на Тисамен от 403 г. пр.Хр. (Вж.: Andok. I, 83–84): Това е много важен текст, който зафиксира като основа за IV в. пр.Хр., “унаследеното” от Солоновата конституция право на Ареопага да охранява законите. Тази гледна точка има своите последователи в специализираната литература²¹. Изглежда Тисамен е възстановил част от предишните функции на Съвета на Ареопага. Известно е, че повечето действащи в древна Атина закони били от времето на Драконт и Солон. Като правило с развитието на полисната демокрация нямало важни промени в основните законови положения²². Едва ли може да се подозира, че в текста на декрета на Тисамен присъства измислица или грешно твърдение за правото на Ареопага да бди над кодекса от закони. Така, че от 403 г. пр.Хр. със сигурност Съвета на Ареопага е бил свързан с номофилакията. Това обаче отново не е убедително доказателство за въпросното правомощие преди 462 г. пр.Хр.

Изворите от IV в. пр.Хр. съобщават малко за Солоновия Ареопаг. За проучването на номофилакията представляват интерес заключенията на някои изследователите, които твърдят, че в късния IV в. пр.Хр. “охраната на законите” отсъствала от общественополитическия живот на Атина, а и на други градове на Елада. Положението се смята за необичайно, но се разглежда обикновено във връзка с други длъжностни лица от този тип (напр. тесмофилаките в Елис)²³. Като цяло ситуацията от края на IV в. пр.Хр. не може да разреши въпроса с установяването на номофилакията в Атина, но убедително препраща към много по-ранен период.

Изложенията до тук факти и наблюдения, макар и да са понякога колебливи, а в други случаи не много сигурни, все пак позволяват предварително да се отбележи, че е твърде съмнително утвърждаването на номофилакията в Атина след 462 г. пр.Хр.

По-нататък от значение са група антични свидетелства, според които Солон предприел действия да защити собствените си нови закони от евентуални промени. В разказа на Херодот, атинският законодател заминал за десет години в чужбина, като преди това атиняните се били заклели за същия период да се подчиняват на създадените от него закони (Her. I, 29). Аристотел и Плутарх твърдят, че Солон отредил законите му да действат за дълъг период – сто години (Arist. Athen. Pol. VII, 2; Plut. Sol. XXV). Важен момент у двамата антични автори е споменаването конкретно на архонтите, от които се съставял Съвета на Ареопага. Архонтите специално положили клетва да спазват новите закони (Arist. Athen. Pol. VII, 1; Plut. Sol. XXV). Същата процедура се посочва и от Полидевк (VIII, 86). Според неговото сведение деветте архонта давали клетва преди да заемат длъжността, в частност $\phi\upsilon\lambda\acute{\alpha}\xi\epsilon\iota\nu\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \nu\omicron\mu\omicron\nu\varsigma$. На свои ред Демостен предава една законова мярка, която се смята за Солонова. Според нея гражданите и магистратите не бива да променят законите под сериозната заплаха от “ $\acute{\alpha}\tau\tau\iota\varsigma\acute{\iota}\alpha$ ” (отнемане на граждански права) за техните потомци (Dem. XXIII, 62–63).

Ако, както разказва традицията, Солон е трябвало да защити и да осигури перспектива на своите закони, то тогава е допустимо, че той би потърсил механизъм, който да опезпечи охраната им. Навярно Съветът на Ареопага и правото му да упражнява номофилакията са се превърнали в такъв механизъм и институция. Поне изглежда, че е имало някаква по-висша власт, която да наказва атиняните, отколкото е имало след 462 г. пр.Хр. Погледнато от този ъгъл на ареопагитите била възложена възможно “най-демократичната” задача да пазят законите, конституцията на зараждащата се Атинска демокрация. Това променя в известна степен установеното съвременно виждане за Атина през VI в. пр.Хр. В никакъв случай не трябва да се гледа автоматично на Ареопага след 594 г. пр.Хр. като на консервативен орган или като на институция противопоставяща се на демокрацията.

От това не следва да се разбира, че Солон бил “демократ”. Той дори не знаел тази дума и по негово време без съмнение няма свидетелства за съзнателна идеологическа концепция, че демосът трябва да управлява. Но не бива да се подценяват законното право на всички атински граждани да участват в Народното събрание, да внасят и обсъждат законопроекти, да бъдат избирани в състава на съдилищата, да обжалват решението на съда и др. като наченки на властта на демоса, осигурени от реформите на мъдрия атинянин. Обсъденото право на Солоновия Ареопаг да “охранява законите”/номофилакията всъщност представлява един от първите (не единствен)²⁴, но последен опит на атиняните да защитят конституцията си. Няма подобни свидетелства в писмената традиция след Солон.

В заключение, ако се конкретизира съдържанието на номофилакията, тази функция може да се охарактеризира с помощта на съвременната терминология като някакво подобие на “конституционен надзор” над дейността на магистратите. Такива контролиращи пълномощия съвсем обяснимо станали прерогатив на най-авторитетния съдебен орган, какъвто бил Ареопагът в древна Атина. Следва да се припомни и това, че в него влизали (и вероятно представлявали по-голямата част) и бившите архонти – тесмотети, т.е. лица вече според съдийската си длъжност добре запознати със законите и напълно способни да осъществяват надзора за тяхното изпълнение.

Накрая в поддържащ план – историческата аналогия. Подобна контролна компетенция обикновено притежавали важни съдебни колегии. Далечен отглас за такава институция се вижда например в късна Византия, когато обстоятелствата принудили отслабената империя да търси нови решения. Любопитното тук е, че при монархичната форма на управление се формира съдебно учреждение, което получило сходни, контролни пълномощия. Става дума за съдебната реформа проведена от Андроник III през 1329 г., според която възникнала нова политическа структура – висш императорски съд, съставен от две светски и две духовни лица, наречени “вселенски съдии”²⁵. Този висш съд трябвало да контролира другите съдебни органи и получил огромни пълномощия, чак до правото да съди роднините на императорската фамилия.

БЕЛЕЖКИ

¹ Напр.: Латышев, В. В. Очерк греческих древностей. Т. II. СПб., 1899 ³, с. 145; Jacoby, F. Die Fragmente der griechischen Historiker 3b (Supplement) I (Text), II (Notes). Leiden, 1954, Text 23; Бузескул, В. П. История Афинской демократии. СПб., 2003 ², с. 146–147.

² Bonner, R. J., Smith, G. The Administration of Justice from Homer to Aristotle. Vol. I, Chicago, 1930, p. 90–91; Wallace, R. W. The areopagos Council to 307 B. C. Baltimore - London, 1989, p. 6, 46; Коршунков, В. А. Религиозные, судебные и политические полно-

мочия афинского Ареопага. – В: Античность и раннее средновековье. Социально-политические и этнокультурные процессы. Нижний Новгород, 1991, с. 39.

³ **Jacoby, F.** Op. cit. III п. 44 и вж.: 108 п. 33.

⁴ Съмненията се съсредоточват и върху употребата на термините “номос” и “полития” в античните текстове, които са във връзка с обозначаването на Солоновата промяна на формата на управление, конституцията, устройството на Атинската държава. Вж.: **Day, J., Chambers, M.** Aristotle's History of Athenian Democracy. Berkley – Los Angelis, 1962, p. 72; **Finley, M. I.** The Ancient Constitution. Cambridge, 1971. Repr. with corrections and additions in The Use and Abuse of History. Harmondsworth, 1987, p. 37–38; **Wallace, R. W.** Op. cit., p. 50 – авторът обобщава, че опитите на изследователите на двата термина да ги разграничат смислово са подведени от архаичната терминология.

⁵ **Hignett, C. A.** History of the Athenian Constitution to the End of the Fifth Century B. C. Oxford, 1952, p. 82.

⁶ **Day, J., Chambers, M.** Op. cit., p. 83.

⁷ **Hignett, C.** Op. cit., p. 89.

⁸ **Jacoby, F.** Op. cit. Text 113.

⁹ **Wallace, R. W.** Op. cit., p. 44

¹⁰ **Суриков, И. Е.** Афинский ареопаг в первой половине V в. до н. э. – Вестник древней истории, 1995, 1, с. 30–31.

¹¹ **Rhodes, P. J.** Commentary on the Aristotelian Athenian Politeia. Oxford, 1981, p. 107.

¹² **Jacoby, F.** Op. cit. Text 338, Notes 243.

¹³ За ранната колегия вж.: **Jacoby, F.** Ibidem. За колегията през късния IV в. пр.Хр. Вж.: **Wallace, R. W.** Op. cit., p. 201–206. По въпроса вж. още напр.: **Gehrke H.- J.** Das Verhaeltnis von Politik und Philosophie im Wirken des Demetrius von Phaleron, Cbiron 8, 1978, s. 189.

¹⁴ Комисията на проедрите била съставена в началото на IV в. пр.Хр. Вж.: **Rhodes, P. J.** The Athenian Boule. Oxford, 1972, p. 25–27. Относно датировката вж.: **Wallace, R. W.** Op. cit., p. 56, n. 44.

¹⁵ Подробно за противоречивите становища вж.: **Jacoby, F.** Op. cit. Notes 242 п. 6, 244 п. 18; **Wallace, R. W.** Op. cit., p. 202–203.

¹⁶ **Podleski, A. J.** The Political Background of Aeschylean Tragedy. Ann Arbor, Mich., 1966, 94 ff.; **Rhodes, P. J.** The Athenian... p. - 205 n. 1; **Dodds, E. R.** The Ancient Concept of progress Other Essays. Oxford, 1973, p. 53.

¹⁷ **Wallace, R. W.** Op. cit., p. 57.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ **Podleski, A. J.** The Political Background...p. 31 - 32.

²⁰ **Dover, K. J.** The Political Aspects of Aeschyles "Eumenides". – Journal of Hellenic Studies, 1957, 77, p. 230–237; **Ярхо, В. Н.** Драматургия Эсхила и некоторые проблемы трагедии. Москва, 1976, с. 116 и сл.; **Строгеецкий, В. М.** Полис и империя в классической Греции. Нижний Новгород, 1991, с. 50.

²¹ **Day, J., Chambers, M.** Op. cit., p. 127, n. 102.

²² Вж. напр. **Латышев, В. В.** Цит. съч., с. 215; **Clinton, K.** The Nature of the late Fifth – Century Revision of the Athenian Law Code. – Hesperia Suppl., 19, 1982, p. 37;

Robertson, N. The Laws of Athens, 410–399 B.C.: The Evidence for Review and Publication. – *Journal of Hellenic Studies*, 110, 1990, p. 43, 46–47.

²³ **Morrow, G.** Plato's Cretan City. Princeton, 1960, p. 209–211; **Gehrke, H.- J.** *Op. cit.*, p. 159 n. 53. За гр. Елис вж.: *Thuc.* V, 47, 9.

²⁴ За охрана на конституцията в приблизително същото време се създава например и законът за *εἰσαγγελία*-та – обвинение в престъпление към държавната власт, измяна, предателство спрямо демокрацията (*Arist. Athen. Pol.* VIII, 4). За ейсангелията подробно вж.: **Hansen, M. H.** *Eisangelia*. Odense, 1975; **Sealey, R.** *Ephialtes, Eisangelia, and the Council*. – In: *Classical Contributions, Studies in Honour of Malcolm Francis McGregor*. New York, 1981, p. 125–134.

²⁵ История Византий (в трех томах). Отв. ред. Сказкин С. Д. Т. III. Москва, 1967, с. 130–131.